

CARMEN DĂRĂBUȘ

Distopia Gulagului

Sovietland II. Țara Gulagului, de Antoaneta Olteanu, carte apărută la Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2019, ISBN 978-606-537-435-5, 581 de pagini, este a doua din trilogia care vorbește despre forme perfide ori agresive de limitare a libertății – celelalte fiind *Sovietland I. Utopia eșuată* (care analizează mecanismele Uniunii Sovietice de menținere la putere) și *Sovietland III. Patria omului sovietic* (ideologia represivă care trasează alte granițe interioare, mai ales), apărute la aceeași editură. Toate compun un imaginar unic în studiile românești referitoare la acest subiect, pentru că autoarea se ocupă de toate articulațiile importante care alcătuiesc o adevărată imagologie, de la viața socială la cea privată, de la credințe la ideologie, de la bună-credință la manipulare. Excelentă cunoscătoare a spațiului sovietic și post-sovietic, traducătoare de primă mână a literaturii ruse (iar literatura e ea însăși o formă de cunoaștere), Antoaneta Olteanu folosește pârghiile istoriei, ale antropologiei și ale sociologiei, grefate pe fine observații culturale și psihologice pentru a vorbi despre distopiile celor pedepsiți de regimul totalitar prin deportare într-un tip de umanitate în care omenia e regășibilă la nivel individual și adesea devine salvatoare. Trilogia probează măsura în care dictatura ideologică, ce condiționează politicul, iar mai apoi totul, șterge sute de ani de construcție verticală a sinelui individual și colectiv.

În cel de-al doilea volum, *Sovietland II. Țara Gulagului*, autoarea își propune să re-creeze, pornind de la date istorice, o lume a emoțiilor generate de momentele-limită și adesea de apropierea morții: „Pentru că uneori punctul de vedere al istoricului poate să pară cumva rece, sec, ascuns în spatele cifrelor și datelor care grăiesc fără a fi nevoie de prea multe cuvinte, am preferat să ne concentrăm în această descriere a gulagului pe amintirile, așa cum sunt ele, extrem de subiective și de fragmentare, ale celor care au trăit ani mulți în iadul represiv, în condiții inumane, din care nici măcar tortionarii nu-și puteau imagina că ar mai scăpa cineva” (Olteanu 2019: 13). Cu rădăcini în ideologia leninistă care vedea în dictatură deținerea puterii absolute ce condiționează marile schimbări, anul 1918, zguduit de pauperizarea de după Primul Război Mondial și de greșelile țarului care se credea infailibil, este perioada începerii represiunii generale contra autocrației țariste, care va culmina cu instaurarea altei autocrații, cu toate experimentele de început pe care le presupune o revoluție. Între considerațiile filosofice și realitățile din teritoriu prăpastia se cascadează tot mai mult, astfel că anii 1937-1938 devin anii Marii Terori. Prima etapă a Terorii Roșii durează până în 1923. Dacă mare parte din Europa a trăit modelul Revoluției Franceze de la sfârșit de secol XVIII, în secolul al XIX-lea, Rusia își ia din plin revanșa asupra decalajului: „Ca și alte principii de bază, revoluția bolșevică a împrumutat multe lucruri de la revoluția Franceză, încă din perioada în care această revoluție rusă era o utopie” (*Ibidem*: 22). Pentru a putea pătrunde mai simplu și mai eficient în mentalul colectiv, ideologii au creat tipologii, de fapt se întorc la metodele clasice de creare a unor personaje

tipice în împrejurări tipice. Curând, „burghezul” sau „burjuul”, „chiaburul”, „moșierul”, iar mai apoi „domnul”, prin care se înțelegea intelectualul, devin categorii stigmatizate cu un portret demonizat grosier, care merge drept la țintă. Apoi, deportările, asasinatele, tortura în toate formele imaginate au fost puse în marș nelimitat, scopul utopic fiind acela de a suprima instinctul proprietății din natura umană. Sunt analizate episoade-cheie ale anihilării vechii ordini, nașterea instituțiilor de represiune și recrutarea „uneltelor” care puteau depăși orice barieră interioară impusă de condiția umană. „Omul nou” se modelează cu monștri, mulți sacrificați, mai apoi, la rândul-le, în malaxorul unui infern ce cuprindea regiuni tot mai mari, în geografia fizică și emoțională. Epoca stalinistă își asumă „curățarea” societății de tot ce însemna lumea veche, prin orice mijloace. Teroarea instaurată făcea din oricine o potențială viitoare victimă. O simplă stângăcie verbală transforma pe oricine într-un dușman al poporului. Pătura țărănimii trebuia să se proletarizeze în colhozuri pentru a putea fi asimilată acestei distopii cosmetizate de propagandă într-o utopie care trebuia să devină visul declarat al tuturor. Economia țărănească era asimilată foametei, în viziunea lui Lenin, și doar distrugând-o și pe ea se puteau construi temeliiile acestui sinistru experiment. Au existat răscoale țărănești, unele ample, de 70.000 de persoane (regiunea Tambov), reprimare brutal; supraviețuitorii au fost deportați în lagăre de muncă. Imaginea lor a fost mai dificil de administrat, pentru că nu făcea parte din categoriile stigmatizate de la început, dar politrucii ideologi au găsit loc și pentru ei în insectarul categoriilor retrograde. Această exterminare a micilor fermieri a avut un decont sinistru: marea foamete din Ucraïna cu milioanele de morți pe care le-a provocat. Niciun sacrificiu nu părea prea mare pentru pereții deja mucegăiți ai distopiei Sovietland; minciuna era principalul bun dat la export, care arăta o lume nouă fericită și pe cale de a-și câștiga prosperitatea. Nimic mai fals. Reflexele terorii au continuat și-n epoca post-stalinistă, iar luptele pentru putere s-au înțepit, decimând pătura conducătoare.

Debutul Revoluției, 1917, a fost marcat de amnistieri în masă, apoi închisorile s-au umplut cu „dușmanii poporului”, altă sintagmă de lemn, abstractă, care primea ce conținut doreau liderii de la un moment dat. Cine mai era poporul? Cine erau dușmanii? Metamorfozele deveneau halucinante, creând un sentiment de nesiguranță paroxistică, generator de teroare. Vechile pușcării țariste nefiind suficiente, se cerea imaginarea și punerea în practică a altor spații de reclusiune: „Artizanul ideii de lagăr de concentrare în calitate de măsură represivă a fost F. E. Dzerjinski, care, din martie 1919, a și devenit șef al NKVD” (*Ibidem*: 93).

Alături de notațiile istorice, memoriile de lagăr completează viu, animat un hiatus al omenirii. Autoarea delimitează clar și sub aspect teoretic aria de investigare privitoare la literatura de frontieră: „Așa cum am menționat, pornim de la premisa unanim acceptată că aceste memorii de lagăr sunt scrieri cu caracter istoric, datorită gradului înalt de obiectivare a trăirilor. Nu sunt totuși jurnale intime – în majoritatea cazurilor autorii lor demonstrează o delimitare clară de orice notă de intimitate, de trăiri proprii, militând pentru o solidaritate de grup cu tovarășii de suferință” (*Ibidem*: 122). Autobiografii, autobiografii-interviu, jurnale, memorii, memorii-scrisoare, proză document, roman autobiografic, ficțiuni bazate pe amintiri carcerale – toate aceste formule întregesc arhiva istoriei prin scrierile lui Soljenițin, Nadejda Mandelștam, Varlan Șalamov, Evghenia Ginzburg, Neculai Popa, Radu Ciuceanu, Oana Orlea, George Sarry, Levon Harutiunian, Iuri Dombrovski, Paul Goma, Herta Müller etc. Desigur, există în toate un anumit grad de subiectivitate al eului traumatizat, dar acest lucru nu alterează

semnificativ autenticitatea documentară. Acest tip de literatură a dezvoltat un adevărat arsenal tematologic, susținut de motive recurente: arestarea – motivele arestării, timpul arestării, țintele arestării anunțate sau neanunțate, „corbii negri” (dube negre ori de altă culoare închisă), procedurile, vizitele cu sau fără pachete; ancheta și interogatoriul – anchetatorii și relația de mentorat dintre anchetatorii sovietici și cei români în plan local, dușmanii poporului, turnătorii voluntari și cei forțați prin șantaj și amenințări; transportul condamnaților cu duba, trenul ori vaporul; închisorile de tranzit și hrana, asistența medicală cvasiinexistentă. Cartea are în vedere câteva studii de caz sovietice (Taganka, Gheorghievsk, Butîrka, Lefortovo, Lubianka etc.) și câteva românești (Jilava, Malmaison, Rahova, Pitești cu experimentele sale fără precedent, Aiud, Gherla, Mislea, Craiova, Sighet, Râmnicu-Sărat etc.). Pedepsele lungi însemnau, adesea, deportare în lagăre de muncă forțată: în agricultură (cum au fost la noi deportările în Bărăgan și popularea unor zone pustii, evitate în mod curent), exploatarea forestieră, minerit, construcții de imobile, de canale, de fabrici etc. Chiar dacă în timp regimul deținuților a devenit puțin mai bun, iar termenul de „lagăr” a fost înlocuit oficial, după 1956 și după o serie de revolte, cu cel de „colonie”, practicile abuzive, deportările au durat până târziu, după anii 1980 ai secolului trecut. Și în aceste lagăre existau, pe lângă șefii oficiali, conducători neoficiali aleși și acceptați de deținuți, care adesea erau uciși de conducerea oficială, motivul fiind faptul că liderii puternici îi organizau, îi învățau să-și ceară drepturi și chiar conduceau revolte interne. Pe model sovietic s-au creat, după 1944, lagărele în spațiul românesc, foarte asemănătoare, cum constată Anne Applebaum, cu cele bulgărești și iugoslave. Primele grațieri vin odată cu anul 1955, când se și desfășurează câteva închisori politice. Pe lângă popularea Bărăganului, se deschid mari șantiere, colonii de muncă forțată - Canalul Dunăre-Marea Neagră, coloniile din Balta Brăilei, barajul de la Bicaz, minele de plumb din Maramureș (Cavnic, Baia Sprie, Nistru). O distopie în distopie au fost spitalele de psihiatrie unde erau internați, forțat, cu diagnostice inventate, oponenții regimului. În rusă, aveau și un nume special, *psihuški*. Barăcile în care trăiau în cadrul coloniilor, organizate după model nazist, lipsa oricăror facilități de igienă și sanitare, completau infernul referitor la spațiu; deosebirea dintre spațiul românesc și cel sovietic era acela că în spațiul sovietic existau băi obligatorii, chiar și-n închisorile de tranzit, pentru a limita infecțiile și contaminările; chiar și hainele erau dezinfectate din timp în timp.

Eliberarea, revenirea acasă, este minată de teamă, care avea diverse surse: lipsa mijloacelor de întreținere, o posibilă înstrăinare a familiei, teama de o nouă arestare, pierderea obiceiurilor de a trăi dincolo de lagăr; mai era o altă sursă interesantă a reținerii în fața acestei perspective, și anume solidaritatea extraordinară creată în timp între cei închiși. Iată ce spune unul dintre deținuți, avocatul Petre Gavrilă: „Această libertate înseamnă o țară care a fost transformată într-o închisoare uriașă: de cele mai multe ori, fiecare este supraveghetorul vecinului. Un gabor fără simbric” (apud A. Olteanu 2019: 523). Încercarea lagărelor de a se autofinanța a dus de multe ori la eșec, astfel că au început amnistiiile. În Rusia, adesea cei amnistiați erau înrolați fără consimțământ în Armata Roșie. Noile arestări nu lipseau; cetățenii străini deportați în Siberia erau aduși la Moscova, li se organiza excursie de vizitare a obiectivelor, chiar mese copioase, apoi erau trimiși în țările lor, unde îi așteptau beciurile sistemului de represiune de influență moscovită. La fel s-a întâmplat cu mulți cetățeni români, cum povestește Levon Harutiunian memorabilul an al „eliberării”, 1956. În închisorile românești erau două căi de eliberare: expirarea termenului de detenție și devansarea lui prin

colaboraționism.

Aurelian Gulan povestește mecanismul ieșirii dintr-o distopie și intrarea în alta, pentru că societatea brutalizată de un comunism sălbatic era mutilată – lumea devenise un cerc concentric, concentraționar care includea, asemeni unei păpuși rusești, alte lumi mai mici, până la nucleul familiei, mutilate de regimul instaurat: „Părăsisem o lume dezumanizată de crimă și teroare, intram într-o lume animalizată, uniformizată, pe treapta cea mai de jos a unei vieți amorale. Era o lume anormală, în care intram crezându-mă singurul normal” (apud A. Olteanu 2019: 534).

Antoaneta Olteanu face apel la numeroase surse rusești și străine în radiografierea bolșevismului – Serghei Melgunov, Martin Sixmith, Thierry Wolton, Adam Ulam, Stéphane Courtois, Dmitri Lihaciov, G.M. Ivanova, Radu Stanca, P. A. Kropotkin etc. Perspectiva este una analitic-comparatistă, privind în oglindă sovietele și lumea românească, în rama aceleiași distopii alcătuite în nuanțe diferite, pentru că substanța rămâne aceeași.